

LUẬN ÁN TIẾN SĨ TÔN GIÁO HỌC
NGUYỄN ĐÌNH LÂM. *Âm nhạc trong
nghỉ lễ Phật giáo ở Hà Nội*

Chuyên ngành: Tôn giáo học

Mã số: 62 22 90 01

Âm nhạc Phật giáo sinh ra từ nghi lễ Phật giáo, là kết quả của quá trình vận động liên tục từ sự biến đổi, hình thành tông phái đến diễn trình truyền thừa vào các nền văn hóa khác nhau mà tính nhiều tầng, nhiều lớp trong âm nhạc Phật giáo Việt Nam là một minh chứng sống động. Ngoài thể hiện những đặc điểm chung của một nền âm nhạc truyền thống dân tộc, âm nhạc Phật giáo Việt Nam còn là âm nhạc chức năng nên mang những đặc trưng riêng gắn với triết lý và tập quán tu tập của tôn giáo này. Nghiên cứu âm nhạc Phật giáo là góp phần nghiên cứu Phật giáo Việt Nam, cũng là để thông qua đó nghiên cứu âm nhạc, văn hóa và tôn giáo Việt Nam trong lịch sử. Trong một phạm vi cụ thể, nghiên cứu âm nhạc Phật giáo qua trường hợp Hà Nội, đặt trong bối cảnh vùng châu thổ Bắc bộ là góp phần chỉ ra bản chất của sự khác biệt mang tính vùng miền của âm nhạc và Phật giáo Việt Nam. Với vị trí là trung tâm kinh tế, chính trị, văn hóa của đất nước, nơi hội tụ tinh hoa văn hóa của dân tộc hàng ngàn năm qua, âm nhạc Phật giáo Hà Nội chứa đựng và còn bảo lưu được nhiều yếu tố mang đặc trưng riêng.

Do vậy, NCS. Nguyễn Đình Lâm đã lựa chọn vấn đề “Âm nhạc trong nghi lễ Phật giáo ở Hà Nội” cho luận án của mình.

Ngoài phần mở đầu, kết luận, tài liệu tham khảo và chương 1 tổng quan nghiên cứu, nội dung chính của luận án được trình bày trong 3 chương (chương 2 đến chương 4).

Chương 2: Đặc điểm nghi lễ Phật giáo và nguồn gốc, diện mạo của âm nhạc trong nghi lễ Phật giáo ở Hà Nội

Nghi lễ Phật giáo ở Việt Nam vừa mang những đặc điểm của Nghi lễ Phật giáo nói chung, vừa có những đặc điểm riêng. Trước hết, nghi lễ Phật giáo ở Việt Nam phản ánh sâu sắc giáo lý, giáo luật qua hoạt động tu hành của người xuất gia. Bên cạnh đó, nghi lễ Phật giáo ở Việt Nam còn ảnh hưởng đến nếp sống văn hóa làng xã, địa phương; có sự phân hóa sâu sắc giữa các tông phái và văn hóa vùng miền. Ở Hà Nội, nghi lễ Phật giáo có sự hòa quyện giữa tư tưởng Thiên - Tịnh - Mật. Đặc điểm này có trong phần lớn nghi lễ Phật giáo ở Hà Nội, đáng chú ý là hai nghi lễ Thường nhật và Trai đàn chẩn tế. Bên cạnh đó, nghi lễ Phật giáo ở Hà Nội có sự dung hợp giữa Nho giáo, Đạo giáo và tín ngưỡng bản địa. Biểu hiện của sự hỗn dung có thể thấy rõ trong đàn lễ, từ khâu chuẩn bị cho đến các bước lễ: lễ cúng tổ-thỉnh sư tăng; phát tấu; triệu vong, tẩm vong-quy vong; thỉnh Phật, tụng kinh; chạy đàn-phá ngục; giải oan-cắt kết; mong sơn; thỉnh xá-phóng xá.

Theo nghiên cứu một số điều trong giáo luật Phật giáo thì giai đoạn đầu Phật giáo phát triển, những người xuất gia được khuyến khích không nên tiếp xúc với âm nhạc. Tuy nhiên, từ khi có Phật giáo Đại thừa, âm nhạc trong nghi lễ Phật

giáo đã trở thành một trong những lễ vật để cúng dường Phật pháp. Nhiều nhạc khí như Thanh la, Náo bát, Sáo, Nhị, Tiu-Cảnh... cũng đã được nhà chùa hóa - Phật hóa thành những pháp khí sử dụng nhiều trong nhà chùa, nhất là các đàn lễ ứng phó đạo tràng, vì thế có thể sử dụng trong từng không gian, đàn lễ có quy định cụ thể.

Âm nhạc Phật giáo là một bộ phận của âm nhạc truyền thống, sinh ra trên cơ sở của nền âm nhạc dân gian cổ truyền. Với tinh thần nhập thế, từ xa xưa, các sư tăng đã biết vận dụng âm điệu dân gian bản địa làm phương tiện góp phần thấu hiểu kinh điển Phật giáo và giáo hóa chúng sinh thông qua việc tụng kinh, niệm Phật,... Đây là cơ sở, nền tảng cơ bản và quan trọng để thông qua đó hình thành nên âm nhạc Phật giáo Hà Nội hiện nay. Diện mạo âm nhạc Phật giáo Hà Nội và một số vùng phụ cận trong lịch sử được thể hiện qua những tư liệu thành văn, tư liệu khảo cổ, mỹ thuật. Đó là những cuốn cổ sử, lịch sử Phật giáo, lịch sử âm nhạc Việt Nam; đó là những bức chạm - khắc trên chất liệu đá và gỗ trong các ngôi chùa, trên các pho tượng tay cầm Pháp khí...

Tiếp nối dòng chảy lịch sử, diện mạo âm nhạc Phật giáo Hà Nội ngày nay được xác định trên ba thành phần chính là nhạc hát, tổ chức các nhạc khí và “nhạc đàn” - các nhịp trống. Những bộ phận này có quan hệ hữu cơ và liên kết với nhau, hỗ trợ nhau trong mỗi không gian và quá trình thực hành nghi lễ, tạo thành một tổng thể thống nhất, một diện mạo mang đặc trưng, sắc thái riêng.

Chương 3: *Chức năng và một số đặc trưng của âm nhạc trong nghi lễ Phật giáo ở Hà Nội*

Là loại hình âm nhạc chức năng, sinh ra từ trong nghi lễ và phục vụ nghi lễ Phật giáo, âm nhạc Phật giáo đã tham gia tích cực vào quá trình chuyển tải tư tưởng Phật giáo, chuyển hóa chúng sinh. Âm nhạc là cái “sự” thể hiện cái “lý” sâu xa của đạo Phật; người xuất gia lấy đó làm phương tiện để tu tập, trì-giữ giới. Giai điệu âm nhạc không chỉ góp phần làm đơn giản hóa nội dung trong khi tán, tụng, niệm mà còn hấp dẫn, thu hút sự tập trung chú ý của tín đồ.

Chính những yếu tố có tính đặc thù từ không gian, môi trường thực hành gắn với nội dung tư tưởng của tôn giáo này giúp hình thành những đặc trưng trong âm nhạc Phật giáo Hà Nội. Thể hiện rõ nét nhất là ở nhạc hát, sử dụng chủ yếu là trường hàng (văn xuôi), kệ và thơ thiền. Ngay các tên gọi gắn với âm nhạc Phật giáo cũng là một đặc trưng riêng, như: tụng, niệm, than, thỉnh... Nội dung ca từ trong nhạc hát Phật giáo Hà Nội thể hiện tính nhiều tầng, nhiều lớp. Đó là các lớp văn hóa được khúc xạ, những lớp văn hóa cũ-mới, sự hỗn dung tôn giáo và sự hòa hợp tôn giáo và tín ngưỡng bản địa. Giai điệu và quan hệ cao độ – ca từ trong nhạc hát Phật giáo Hà Nội cũng có những đặc trưng riêng so với vùng châu thổ Bắc bộ. Ví dụ trong tán Canh, chỉ ba từ, thậm chí một từ có nghĩa cũng có thể hình thành một câu, một tuyến giai điệu nhạc gắn với các hư từ đơn không có nghĩa.

Bên cạnh đó là những đặc trưng của âm nhạc Phật giáo Hà Nội trên các khía cạnh quan hệ cấu trúc, nhịp điệu phách; quan niệm về nhạc khí, tổ chức nhạc khí và nguyên tắc sử dụng chúng cùng với phương thức phối hợp diễn tấu mang

đặc trưng riêng, từ đó hình thành nên các nhịp trống độc đáo và phong phú.

Mặc dù âm nhạc Phật giáo ở Hà Nội mang những đặc trưng riêng so với âm nhạc Phật giáo và âm nhạc truyền thống nhưng đồng thời cũng thể hiện được những đặc điểm chung, tương đối thống nhất. Đó là mối tương quan về cao độ âm nhạc và thanh điệu tiếng nói, những ảnh hưởng trực tiếp âm điệu và một số hình thức diễn xướng trong cả nhạc hát và các khí nhạc. Trong phạm vi “ngành dọc” cùng âm nhạc Phật giáo, khi so sánh với các địa phương khác là Thái Bình và Huế thì những điểm chung ở đây là những nguyên tắc sử dụng âm nhạc Phật giáo gắn với từng bước lễ cho đến nội dung kinh sách và những thể loại căn bản dùng trong nghi lễ Phật giáo.

Chương 4: Vấn đề bảo tồn và phát huy âm nhạc trong nghi lễ Phật giáo ở Hà Nội hiện nay.

Âm nhạc Phật giáo Hà Nội được hình thành, bảo tồn và phát triển là bởi sự đóng góp tích cực của các sư tăng, cư sĩ và Phật tử thông qua nghi lễ Phật giáo. Như một quy luật tất yếu, âm nhạc Phật giáo Hà Nội đang chịu sự tác động mạnh mẽ trước bối cảnh giao lưu, hội nhập và cuộc cách mạng khoa học công nghệ, truyền thông. Đây là một nguyên nhân căn bản dẫn đến sự giao lưu, học hỏi và vô hình trung, tính địa phương trong âm nhạc Phật giáo có xu hướng biến đổi. Bên cạnh đó, nhiều cư sĩ, Phật tử vốn trước đây chỉ thực hiện các nghi lễ ứng phó đạo tràng trong Phật giáo thì những năm gần đây còn có thể học tập và thực hành nhiều nghi lễ khác nữa, trong đó có các nghi lễ liên quan đến hầu đồng và tín ngưỡng Tứ phủ. Do đó, có một hiện tượng rất đáng chú ý là

sự vay mượn, ảnh hưởng của âm nhạc hát Văn, thậm chí cả các nhạc khí liên quan. Tuy nhiên, nhìn một cách tổng thể, cho đến thời điểm hiện tại âm nhạc nghi lễ Phật giáo ở Hà Nội nói riêng, vùng châu thổ Bắc bộ nói chung vẫn còn đang bảo tồn và phát huy được những yếu tố truyền thống, từ nội dung đến hình thức thực hiện các khoa nghi, bước lễ.

Âm nhạc Phật giáo Hà Nội đã có lịch sử hình thành, phát triển và được bồi đắp qua hàng ngàn năm lịch sử. Nó vẫn đang hiện diện và phát triển trong đời sống văn hóa Phật giáo nói riêng, trong đời sống văn hóa truyền thống của người Hà Nội nói chung. Vì vậy, âm nhạc Phật giáo Hà Nội cần được Nhà nước, các cơ quan chức năng và Giáo hội Phật giáo quan tâm để mảng âm nhạc này không ngừng được phát triển và sống trong đời sống văn hóa của Phật tử và quần chúng nhân dân. Thông qua các trường đào tạo và kênh truyền thông, Giáo hội cần đẩy mạnh công tác tuyên truyền, giới thiệu và quảng bá, tôn vinh âm nhạc Phật giáo, tôn vinh các sư tăng đang tham gia tích cực vào công việc bảo tồn và phát huy mảng âm nhạc này. Các trường nghệ thuật ngoài Giáo hội cũng cần được giúp đỡ để đưa âm nhạc Phật giáo vào nghiên cứu, giảng dạy, trên cơ sở đó sáng tác những tác phẩm âm nhạc mang âm hưởng tâm linh, tôn giáo phục vụ đời sống tinh thần của người dân và làm phong phú thêm cho âm nhạc Phật giáo Hà Nội nói riêng, âm nhạc dân tộc nói chung.

Luận án được bảo vệ thành công tại Hội đồng chấm luận án cấp Học viện, họp tại Học viện Khoa học xã hội năm 2014.

HUỆ NGUYỄN
giới thiệu